

La nova casa de salut on em vaig retirar no em va guarir pas més que la primera; i van passar molts anys abans no l'abandonés. Durant el trajecte en tren que vaig fer per tornar finalment a París, el pensament de la meua manca de dots literaris, que m'havia semblat descobrir antany pel cantó de Guermantes, que havia reconegut amb més tristesa encara en les meves passejades diàries amb la Gilberte abans de tornar a casa a sopar, amb la nit avançada, a Tansonville, i que la vigília de deixar aquella propietat havia identificat, per dir-ho així, tot llegint unes pàgines del diari dels Goncourt, amb la vanitat, amb la mentida de la literatura, aquell pensament, menys dolorós potser, més llòbrec encara, si li donava com a objecte no una incapacitat particular meua, sinó la inexistència de l'ideal en què havia cregut, aquell pensament que no m'havia tornat al cap des de feia molt de temps, em va colpejar novament i amb una força més lamentable que mai. Era, recordo, en una parada del tren, al mig del camp. El sol il·luminava fins a la meitat dels troncs una línia d'arbres que seguia la via del tren. «Arbres —vaig pensar—, no teniu res a dir-me, el meu cor refredat ja no us sent. I tanmateix sóc aquí en plena naturalesa, doncs bé, és amb fredor, amb avorriment que els meus ulls constaten la línia que separa el vostre front lluminós del vostre tronc d'ombra. Si mai m'havia pogut creure poeta, ara sé que no ho sóc. Potser en la nova part de la meua

vida, tan eixuta, que s'obre, els homes em podran inspirar el que la natura ja no em diu. Però els anys en què potser hauria pogut ser capaç de cantar-la no tornaran mai.» Però concedint-me aquest consol d'una observació humana possible que ocupés el lloc d'una inspiració impossible, sabia que només mirava de donar-me un confort, que jo mateix sabia que no tenia valor. Si realment tingués ànima d'artista, quin plaer experimentaria davant d'aquesta cortina d'arbres il·luminada pel sol ponent, davant d'aquestes floretes del talús que s'alcen quasi fins al marxapeu del vagó, de les quals podria comptar els pètals, i em guardaria prou bé de descriure'n el color com ho farien tants bons homes de lletres, perquè, que potser podem esperar transmetre al lector un plaer que no hem sentit?

Una mica més tard vaig veure amb la mateixa indiferència les clapes daurades i ataronjades amb què clivellava les finestres d'una casa; i, en fi, com que l'hora havia avançat, havia vist una altra casa que semblava construïda en una substància d'un rosa prou estrany. Però havia fet aquestes diferents constatacions amb la mateixa indiferència absoluta que si, passejant en un jardí amb una dama, hagués vist una fulla de vidre i una mica més lluny un objecte d'una matèria anàloga a l'alabastre, el color inhabitual de la qual no m'hauria tret del més llangorós dels avorriments si no era, per consideració per la dama, per dir-ne alguna cosa i també per mostrar que havia remarcat aquell color, que havia observat tot passant el vidre de colors i el bocí d'estuc. De la mateixa manera, per a tranquil·litat de consciència, m'assenyalava a mi mateix, com a algú que m'hauria acompanyat i que hauria estat capaç d'extraure'n més plaer que jo, els reflexos de foc en els vidres i la transparència rosa de la casa. Però el company a qui havia fet constatar aquells efectes curiosos era sens dubte d'una naturalesa menys entusiasta que molta gent ben disposada a qui una vista com aquella

hauria encisat, ja que havia pres consciència d'aquells colors sense cap mena d'alegria.

La meua llarga absència de París no havia impedit que, com que el meu nom continuava estant en les seves llistes, alguns amics antics m'enviessin fidelment invitacions, i quan, tornant a casa, en vaig trobar, juntament amb una per a un berenar que celebrava la Berma en honor de la seva filla i del seu gendre, una altra per a una *matinée* que havia de tenir lloc l'endemà a casa del príncep de Guermantes, els tristos pensaments que m'havien ocupat en el tren no van ser els menors motius que em van aconsellar d'anar-hi. Realment no val la pena que em privi de menar la vida de l'home de món, em vaig dir, ja que el famós «treball» a què fa tant de temps que cada dia espero posar-m'hi l'endemà, no hi estic fet, o ja no, i potser fins i tot no es correspon a cap realitat. Si he de dir la veritat, aquesta raó era del tot negativa i simplement llevava el valor a les que m'haurien pogut desviar d'aquell concert mundà. Però la que m'hi va fer anar va ser aquell nom de Guermantes, que m'havia sortit del pensament des de feia prou de temps com perquè, llegit en la targeta d'invitació, desvetllés un raig de la meua atenció que va anar a cercar en el fons de la meua memòria una copa del seu passat acompanyat de totes les imatges de bosc senyorial o d'altres flors que aleshores l'escortaven, i perquè recuperés per a mi l'encant i la significació que jo li trobava a Combray quan passant, abans de tornar a casa, pel carrer de l'Oiseau, veia, des de fora, com una laca obscura, el vitrall de Gilbert el Dolent, senyor de Guermantes. Per un moment, els Guermantes m'havien semblat novament del tot diferents de la gent de la bona societat, incomparables amb ells, amb tot ésser viu, encara que fos sobirà, dels éssers sorgits de la fecundació d'aquest aire agre i ventós d'aquella vila ombrosa de Combray on havia passat la meua infantesa, i del passat que s'hi percebia en el carreró, a l'alçada del vitrall. Vaig tenir

ganes d'anar a casa dels Guermantes com si allò m'hagués d'acostar a la meva infantesa i a les profunditats de la meva memòria, on la percebia. I vaig continuar rellegint la invitació fins al moment que, revoltades, les lletres que componien aquell nom tan familiar i misteriós, com el mateix nom de Combray, tornessin a adquirir independència i haguessin dibuixat davant dels meus ulls fatigats com un nom que jo no coneixia. Com que la mare anava justament a prendre el te a casa de la senyora Sazerat, petita reunió que ella sabia d'antuvi que seria prou avorrida, no vaig tenir cap escrúpol d'anar a casa de la princesa de Guermantes.

Vaig agafar un cotxe per anar a casa del príncep de Guermantes, que ja no vivia en el seu antic palauet, sinó en un de magnífic que s'havia fet construir a l'avinguda del Bois. Un dels errors de la gent de món és no comprendre que, si volen que creguem en ells, primer caldria que hi creguessin ells mateixos, o si més no que respectessin els elements essencials de la nostra creença. En l'època en què jo creia, fins i tot si sabia el contrari, que els Guermantes vivien en tal palau en virtut d'un dret hereditari, penetrar en el palau del bruixot o de la fada, fer que s'obrissin davant meu les portes que no cedeixen fins que no s'ha pronunciat la fórmula màgica, em semblava tan difícil com d'obtenir una conversa amb el bruixot o la fada en persona. Res no m'era més fàcil que fer-me creure a mi mateix que el vell criat contractat el dia abans o proporcionat per can Potel i Chabot, era fill, nét, descendent dels que servien a la família prou abans de la Revolució, i tenia una bona voluntat infinita a l'hora de dir que era el retrat d'un ancestre que havien comprat el mes anterior a can Bernheim fill. Però un encant no es transvasa, els records no es poden dividir, i del príncep de Guermantes, ara que ell mateix havia desemmascarat les il·lusions de la meva creença anant a viure a l'avinguda del Bois, ja no en quedava gran cosa. Els sostres que havia temut veure com s'esfondraven

quan van anunciar el meu nom, i sota els quals encara hauria flotat per a mi molt de l'encant i dels temors d'antany, cobrien les vetllades d'una qualsevol nord-americana sense interès per a mi. Naturalment, les coses no tenen poder en elles mateixes, i ja que som nosaltres qui els el conferim, algun jove col·legial burgès, en aquell mateix moment devia tenir, davant del palauet de l'avinguda del Bois, els mateixos sentiments que jo tenia antany davant l'antic palauet del príncep de Guermantes. I és perquè encara es trobava en l'edat de les creences, però jo l'havia superada, i havia perdut aquell privilegi, com després de la primera joventut es perd el poder que tenen els infants de dissociar en fraccions digeribles la llet que ingereixen. Cosa que obliga els adults a prendre, per prudència, la llet en petites quantitats, mentre que les criatures poden mamar-ne indefinidament sense reprendre l'alè. Si més no, el canvi de residència del príncep de Guermantes tenia de bo per a mi el fet que el cotxe que m'havia vingut a buscar per acompanyar-m'hi i en el qual jo tenia tots aquests pensaments, havia de travessar els carrers que van cap als Champs-Élysées. Eren carrers que en aquell moment estaven prou mal pavimentats, però a partir del moment en què hi vaig entrar, no em vaig trobar pas menys apartat dels meus pensaments per aquella sensació d'extrema dolçor que es té quan, tot d'una, el cotxe circula més fàcilment, més suaument, sense remor, com quan, un cop obertes les reixes d'un parc, llisquem sobre els caminals coberts de sorra fina o de fulles seques. Materialment no passava res; però tot d'una vaig sentir la supressió dels obstacles exteriors perquè per a mi ja no hi havia, en efecte, l'esforç d'adaptació o d'atenció que fem, fins i tot sense adonar-nos-en, davant de les coses noves: els carrers pels quals jo passava en aquell moment eren els carrers, oblidats des de feia tant de temps, que prenia en el passat amb la Françoise per anar als Champs-Élysées. El sòl sabia per ell mateix on havia d'anar; la seva resistència havia estat ven-

çada. I com un aviador que fins llavors ha rodat per terra penosament però s'enlaira bruscament, jo m'elevava a poc a poc cap a les altures silencioses del record. A París, aquells carrers es destacaran sempre per a mi, com fets d'una altra matèria que els altres. Quan vaig arribar a la cantonada del carrer Royale on antany hi havia el venedor a l'aire lliure de les fotografies que agradaven a la Françoise, em va semblar que el cotxe, arrossegat per centenars de voltes antigues, no podria fer altra cosa que girar per si mateix. Jo no travessava els mateixos carrers que els vianants que hi havia a fora aquell dia, sinó un passat que lliscava, trist i dolç. D'altra banda, estava fet de tants passats diferents que m'era difícil reconèixer la causa de la meva malenconia, si es devia a aquelles caminades per davant de la Gilberte i en el temor que ella no vingués, a la proximitat d'una certa casa on m'havien dit que l'Albertine havia anat amb l'Andrée, a la significació de vanitat filosòfica que sembla adoptar un camí que hem seguit mil vegades, amb una passió que ja no dura, i que no ha donat el seu fruit, com aquell en què després de dinar jo m'afanyava, febril, corrents per anar a mirar, encara frescos de cola, el cartell de *Fedra* i el del *Dominó negre*. Un cop arribat als Champs-Élysées, com que no tenia gaires ganes de sentir tot el concert que oferien a casa dels Guermantes, vaig fer aturar el cotxe i estava a punt de començar a baixar per fer unes passes a peu quan em va colpir l'espectacle d'un cotxe que també s'estava aturant. Un home, amb els ulls fixos, amb la cintura encorbada, estava més aviat posat que no pas assegut al fons, i per tal de mantenir-se dret feia els esforços que hauria fet una criatura a qui haguessin manat que cregués. Però el seu barret de palla deixava veure un bosc indòmit de cabells enterament blancs; una barba blanca, com la que la neu fa a les estàtues dels rius en els jardins públics, s'escolava barbeta avall. Era, al costat d'en Jupien que es multiplicava per ell, el senyor de Charlus, convalescent d'un atac

de feridura de què jo no m'havia assabentat (només m'havien dit que havia perdut la vista; de fet, només havien estat trastorns passatgers, ja que hi tornava a veure prou clar) i que, a menys que fins llavors s'hagués tenyit i que li haguessin prohibit que continués molestant-s'hi, havia fet més aviat visible i brillant, com en una mena de precipitat químic, tot el metall que llançaven i del qual estaven saturats, com si fossin guèisers, els blens, ara de pur argent, de la cabellera i de la barba, mentre que havia imposat al vell príncep destronat la majestat shakespeariana d'un rei Lear. Els ulls no s'havien quedat fora d'aquesta convulsió total, d'aquesta alteració metal·lúrgica del cap, sinó que per un fenomen invers havien perdut tota la brillantor. Però el més commovedor era que es notava que aquesta brillantor perduda era l'orgull moral, i que per això la vida física i fins i tot intel·lectual del senyor de Charlus sobrevivia a l'orgull aristocràtic que en un moment donat havíem vist que hi anava associat. Així, en aquell moment va passar en victòria la senyora de Saint-Euverte, que segurament també es dirigia a casa del príncep de Guermantes, i a qui el baró no trobava prou elegant per al seu gust. En Jupien, que en prenia cura com d'una criatura, li va xiuxiuejar a l'orella que era una persona que ell coneixia, la senyora de Saint-Euverte. I immediatament, amb una pena infinita però amb tota l'aplicació d'un malalt que vol mostrar que és capaç de tots els moviments que encara li són difícils, el senyor de Charlus es va treure el barret, es va inclinar, i va saludar la senyora de Saint-Euverte amb el mateix respecte que si hagués estat la reina de França. Potser, en la mateixa dificultat que el senyor de Charlus tenia per fer una tal salutació, hi havia una raó per fer-la, sabent que commouria encara més per un acte que, essent dolorós per a un malalt, esdevenia doblement meritori per part de qui el feia i afalagador per a aquella a qui l'adreçava, ja que els malalts exageren la cortesia, com els reis. Potser, en els moviments del baró,

també hi havia encara aquella manca de coordinació consecutiva als trastorns de la medul·la i del cervell, i els seus gestos depassaven la intenció que tenia. Pel que fa a mi, jo hi vaig veure una espècie de dolçor quasi física, d'indiferència respecte de les realitats de la vida, tan punyents entre aquells a qui la mort ja ha fet entrar en la seva ombra. Els jaciments argentats de la cabellera, ara al descobert, revelaven un canvi moral menys profund que aquesta inconscient humilitat mundana que invertia totes les relacions socials, humiliava davant de la senyora de Saint-Euverte, hauria humiliat davant la darrera de les nord-americanes (que finalment hauria pogut oferir-se la cortesia, fins aleshores inaccessible per a ella, del baró) l'esnobisme que semblava més orgullós. Perquè el baró encara vivia, encara pensava; la seva intel·ligència no havia quedat afectada. I més que no hauria fet un cor de Sòfocles sobre l'orgull rebaixat d'Èdip, més que la mort mateixa i tota oració fúnebre sobre la mort, la salutació apressada i humil del baró a la senyora de Saint-Euverte proclamava el que té de fràgil i perible l'amor per les grandeses de la terra i tot orgull humà. El senyor de Charlus, que fins aleshores no hauria consentit de sopar amb la senyora de Saint-Euverte, ara la saludava fins al terra. Potser saludava per ignorància del rang de la persona a qui saludava (els articles del codi social poden ser escombrats per un atac com qualsevol altra part de la memòria), potser per una incoordinació dels moviments que transposava en el pla de la humilitat aparent la incertesa, altrament altiva, que hauria tingut de la identitat de la dama que passava. La va saludar amb aquella cortesia de la canalla que ve tímidament a dir hola a les persones grans quan la mare els crida. I en una criatura, sense l'orgull que tenen aquestes, s'havia convertit.